

Spominska cerkev na Javorci

Spominsko cerkev sv. Duha na Javorci, ki je danes prostor srečevanj in skupnega spomina na umrle na soški fronti, so zgradili pred sto leti. Pripadniki 3. gorske brigade avstro-ogrske vojske so jo začeli graditi 1. marca 1916, 1. novembra 1916 je bila že zgrajena.

Spominska cerkev na Javorci, ki je posvečena umrlim na soški fronti v času prve svetovne vojne.

Leta 1916 so vojaki 3. gorske brigade XV. avstro-ogrskega korpusa na robu soškega bojišča v dolini Tolminke zgradili spominsko cerkev po zamislih in načrtih dunajskega umetnika Remigiusa Geylinga. Pri izbiri lokacije je bilo odločilno, da je bila neopazna za nasprotnika in da je bila od vseh bojnih položajev brigade na Vodil vrhu, Mrzlem

vrhu, Slemenu in Rdečem robu enako oddaljena.

Tako na zunanji vhodni fasadi kot v notranjosti so napisi, ki obiskovalcu sporočajo, čemu je bila cerkev zgrajena, kdo jo je gradil ter kdaj in pod čigavim poveljstvom. Pretresljiv je pogled na 2.565 v hrastove plošče vžganih imen v bližini ubitih avstro-ogrskih vojakov na notranjih stenah cerkve.

Graditev cerkve

Spominsko cerkev je 3. gorska brigada začela graditi 1. marca 1916. Dokončali so jo v 184 delovnih dneh v povprečju z 32 delavci. Zgrajena je bila brez državne finančne podpore.

Gradbeni les iz Bohinja je moralo približno tisoč mož od zadnje železniške postaje nositi šest ur daleč. Potrebni material, masivne tramove itd., »so morali vojaki nositi na svojih ramenih iz doline

šeststo, sedemsto metrov visoko po težkih in strmih poteh, po katerih se človek na smrt utruja že samo s hojo brez bremen».

V času, ko so graili cerkev, so gradili tudi cesto v Polog. Za to gradnjo je bil zadolžen še en Dunajčan, inženir Klemens Melicher (1888–1971), rezervni nadporočnik v inženirskem štabu avstro-ogrske vojske. Vojaki, ki so bili na bojišču neprestano vpeti v kopanje jarkov za svoje kritje in ubijanje sovražnika, so iskali različne načine, kako bi ubežali tej mori. Pri graditvi cerkve so obrtniki lahko znova prijeli za svoja orodja. Mizar je spet oblal, kovač koval, tesar povezoval tramove. Seveda pa vojakov niso kar odpoklicali z njihovih položajev v gorah: tega si niso smeli privoščiti. Ko pa se je enota po celotedenskem služenju na prvem položaju odpravila v tabor, da bi se odpočila, so vojake obrtnike vprašali, ali želijo prostovoljno sodelovati pri graditvi cerkve. Odziv za prostovoljno delo je bil izjemen, tako da je vodja gradbenih del lahko celo izbral najspretnjše.

Remigius Geyling

Kot je v bogatem katalogu k razstavi o Javorci v Tolminskem muzeju zapisala direktorica Damjana Fortunat Černilogar, je Remigius Geyling v času graditve bival v baraki v vojaškem taboru, takrat imenovanem Pologar (danes planina Polog). V Pologu so na ravnini pred Pologarjevo hišo in naprej od nje postavili naselje barak, v katerih so imeli delavnice, klavnico, pekarno, kuhinjo in skladišča, nad Tolminko pa elektrarno. Tu so delovali različni obrtniki. Polog, kamor so prevozniki s konji in mulami vozili hrano in drugo blago iz Tolmina, je bila glavna preskrbovalna točka za položaje na Vodil vrhu, Slemenu in Mrzlem vrhu pa tudi za graditev cerkve na Javorci.

»Material, kamen in les so pridobili sami na gradbišču, za kritino so uporabili eternit; vsa dela so izpeljali pripadniki brigade,« so zapisali v članku revije *Arhitekt*. Iz prispevka v časopisu *Donauland* pa izvem, da so iz istega kamna, kot so tla pod cerkvijo, lomili kamnite bloke, jih klesali v obliki kvadrata ter z njimi zasnovali trdne temelje. Ves material za cerkev so vojaki obdelali, izdelali in pripravili na gradbiščih pod nadzorstvom nadporočnika Geze Jablonszkega. Tako tudi spominske plošče z vžganimi imeni padlih, ki so posebnost cerkve.

Z velikim zanosom

Zidne površine, ki na zunanji strani cerkve prikazujejo grbe dežel Avstro-Ogrske, so na notranji strani obite s 5 cm debelimi hrastovimi ploščami, v katerih so, »kot na perutih angela prinesena«, vžgana imena padlih avstro-ogrskih vojakov. Njim v čast je bila cerkev tudi zgrajena. Kot so zapisali, je imen »toliko, da so jih tiskarji vžigali tri mesece dan in noč v več izmenah«. V trd hrastov les so jih vžigali s pomočjo kalupov razgretih črk in stiskalnice.

Javorca ob zgraditvi pred sto leti

Vojaki so skobljali les, mleli barve, kuhali lepilo, brusili kamen in kovali železo. Skromna brunarica v neposredni bližini delovišča je postala »atelje« nadporočnikov Geylinga in Jablonszkega, kjer sta ustvarjala, risala načrte in risbe za cerkev ter njeno opremo. Pri delu pa so jim stali ob strani še obrtniki, ki so bili zadolženi za notranjo ureditev cerkve.

Vsi so delali z velikim zanosom in včasih čisto pozabili na vojno. Na to jih je od časa do časa opozorilo obstreljevanje koč. V »atelje« mojstra Geylinga je priletela tudi sovražnikova krogla ter se prebila skozi prednjo in zadnjo steno barake iz desk. Včasih je nad hribom krožilo italijansko letalo in kmalu za tem so italijanski topovi obstreljevali območje cerkve. Po navadi je šlo le za manjše grožnje, ki pa so jim sledile večje. Takrat so morali obrtniki za nekaj časa ustaviti delo in se pridružiti vojakom na bojišču.

Cerkve ni bila povsem varna pred sovražnikovimi granatami, ki so včasih zašle tudi v njeno bližino. Kljub temu je gradnja hitro napredovala, saj je bilo na gradbišču vedno nekaj delavcev. Poseben material za cerkev je Geyling odšel iskati celo na Dunaj.

Popoln akord

V tiskanih medijih so že v vojnem času pisali o cerkvi, triladijski ba-

ziliki, ki se dviga na skali, do katere vodi po nasipu 78 stopnic iz kamna in cementa. Poročali so, da je bil temelj odkopan in da se nad zidom iz obdelanih klesancev iz naravnih kamnov nadaljuje lesena gradnja. Pisali so, da so uporabili macesnov les, okrašen z rezbarijami, izžgan in premazan z lanenim firnežem. Macesnova debela za cerkveno ladjo je čez tisoč vojakov prostovoljno znosilo iz več kilometrov oddaljene doline in jih obdelalo na gradbišču. V macesnove okvirje so vstavili odporne, z ometom prevlečene rabitz plošče. Na lesketajoče se površine teh plošč je nadporočnik Geyling v fresko tehniki barval natančno stilizirane grbe vseh dežel Avstro-Ogrske in skupni grb monarhije. Tu je še sončna ura in napis PAX – mir.

V časopisu *Donauland* so zapisali, da je v preddverju cerkve 12 lesenih stebrov in da nas, ko vstopimo v prostorno notranjost cerkve, prevzame »občutek slovesnosti in resnobe«, pri obiskovalcu pa da vzbudi občutek svetosti popolna ubranost prevladujočih barv: črne, modre, zlate in nekaj bele.

Učinek barv

Vse barve, uporabljene le v enem tonu, je izbral Remigius Geyling. Kot slikar, arhitekt in poznavalec ureditve prostorov je zelo dobro poznal učinek barv, »ki lahko v človeku ustvarijo neko posebno raz-

Bogata ornamentika notranjosti cerkve na Javorci.

položenje». Barve, ki jih je izbral za cerkev na Javorci, so mojstri cerkvene umetnosti že dolgo uporabljali, toda njihov učinek je v tej cerkvi še posebej izrazit. Štiri barve tukaj delujejo, kot bi jih bilo nešteto. Ta »muzikalično-resna« štiribarvnost se nad oltarjem razjasni v enobarvno nadzemljsko zlato belino. Kot edini nevtralni ton se pojavi siva barva na mozaičnih tleh, obrobljena s črnim granitom. Čez ta mozaik potekajo črte, ki se do neke mere ponovijo v višini strešnega vezja in stropnika. To daje celotnemu prostoru podobo trdnosti in optično sklenjene konstrukcije. Nad oltarsko mizo je izviren arhitektonsko oblikovan tabernakelj iz črnega, poliranega, umetno obdelanega kamna. Vrata so iz lipovega lesa, izrezljana po Geylingovi zasnovi. Izrezljal jih je Anton Perathoner, oficirjev služabnik, topničar, ki je služil v brigadi kot mizar, doma iz St. Ulricha (Ortisei) na Tirolskem. Nad tem se lesketa in blešči simbol svetega Duha, kot stilizirana podoba iz mozaika. Zaključno mreženje apsida, viseča svetilka pri oltarju sta izdelani iz kovanega železa. Na oltarju iz črno pobarvanega umetnega kamna je velik lesen križ z izrezljanim Kristusom iz lipovega lesa, prav tako delo Antona Perathonerja, izdelanega po Geylingovi predlogi. Tudi okvir oltarnega dela in polnila, izdelan iz lesa, je delo Perathonerja. Na stopničasti kompoziciji je postavljen svečnik iz poz-

lačene hrastovine. Zgoraj pa je – edino delo, ki ne izvira iz brigade – steklen mozaik.

Ubitim soborcem

Neposredno pred oltarjem stojijo trije v usnje oblečeni hrastovi stoli, zadaj pa še štiri cerkvene klopi. Stranski ladji se nagibata proti apsi in na zaključnih stenah sta okrašeni z Geylingovima oljnima slikama na platnu: »lebdéča angela«. Ko je bila cerkev dokončana, so uredili še okolico. Okrog cerkve so uredili okrasni park, obdan s kamnitim obzidjem in v sprednjem delu bogato okrašeni z iz lesa izrezljano pergolo.

Spominska cerkev na Javorci je bila postavljena 1. novembra 1916. Postala je spomenik posebne vrste, ki so jo pripadniki gorske brigade na soški fronti postavili svojim ubitim soborcem. Čeprav je bilo treba še počakati na slovesno posvetitev, je že služila dnevnim cerkvenim obredom. Vsi vojaki, ki so bili na položajih v višjih predelih okoliških hribov ali pa so od tam odšli v dolino, so se, če je bilo le mogoče, radi udeležili bogoslužja.

Katoličani, protestanti, pravoslavni, Judje in muslimani pa tudi nekateri ateisti so šli složno v to cerkev, ki je bila za nekatere resnično božji hram, za druge vzvišeno posvečeno mesto, svetišče, v katerega miru vsak najde sebe, se preda

mislim in občutkom in vsaj za kratek čas pozabi na vojno. Ko je bila cerkev končana, je bila v njej maša vsako nedeljo. Vodil jo je vojni kurat Knaus, nekdanji kurat na Livku. Marija Rutar je zapisala, da je bila zadnja maša napovedana 17. avgusta 1917. Ko so vojaki že stali v vrsti, da gredo skupaj na Javorco, je prišel ukaz, da maše ne bo. Opoldne so že priletele prve granate. Začela se je italijanska ofenziva.

Že v času graditve so razmišljali o času po vojni in menili, da bo tudi v mirnih časih k spominski cerkvi na Javorco romalo veliko ljudi z vseh delov monarhije: vojaki, ki so tam v vojnem času živeli in se borili, ter svojci tistih, ki so tam izgubili življenje.

Kulturni spomenik

Cerkev na Javorci stoji v pokrajini z neugodnimi podnebnimi razmerami, kar zahteva neprestano vzdrževanje. Na objektu so bila doslej štirikrat opravljena večja restavratorska dela. Leta 1934 je prve restavratorske posege dokončal Urad za utrdbe pri italijanskem armadnem korpusu iz Vidma. Takrat dodani napis *Ultra cineres hostium ira non superest* (Onkraj pepela sovragov jeza premine) daje cerkvi posebno sporočilo. Po drugi svetovni vojni je za cerkev nekaj časa zgledno skrbel domačin Franc Gregorčič, nato pa je nezadržno propadala. V letih 1980–1982 je Zavod za spomeniško varstvo iz Nove Gorice poskrbel za celovito prenovo, po kateri je cerkev znova zasijala. Leta 1998 je območje Javorce prizadel močan potres. V letih 2004–2005 je sledila tretja večja, popotresna prenova objekta. Aprila 2016, deset let od zadnje prenove, so v cerkev znova vstopili restavratorji in obnovili dekoracijo, da je spet lepa za ogled.

Cerkev na Javorci je izjemna ne le z umetniškega vidika, temveč tudi zato, ker je nastala v času vojne na obrobju krutega soškega bojišča. Republika Slovenija je spominsko cerkev sv. Duha na Javorci leta 1999 zaradi kulturnih, umetnostnozgodovinskih, zgodovinskih, arhitekturnih, krajinskih in drugih izjemnih lastnosti razglasila za kulturni spomenik državnega pomena. Javorca je bila kot izjemen kulturni spomenik prepoznana tudi v Evropi in je leta 2007 prejela znak evropske dediščine medvladne iniciative.

Javorca na *Poti miru* je danes prostor srečevanj in skupnega spomina na padle na soški fronti. Edinstven secesijski biser, spomenik miru in simbol složnosti, ki kljub velikim preizkušnjam v surovem gorskem okolju ohranja svojo podobo in namen, vabi k ogledu in razmisleku o njenem krhkim in pretresljivem protivojnem sporočilu ter opominja, da se moramo truditi za mir.

Ob stoti obletnici postavitve spominske cerkve na Javorci je bila 10. septembra spominska slovesnost z mašo, ki jo je daroval koprski škof Jurij Bizjak. Govornik je bil predsednik države Borut Pahor. V Tolminskem muzeju je na ogled bogata razstava o Javorci, ki vključuje dragoceno gradivo iz družinskega arhiva Geyling. ✕